

Innehåll

Förord av Lena Andersson	9
Författarens förord	11
Preludium – om världen av igår och världen av idag	19

AKT 1 Konsten att tänka klart

1	Att möta världen med öppet sinne – om verktyg och kompass på kunskapsresan	37
	<i>Interludium: Om andlighet och flow</i>	61
2	Jag tror jag vet – om verklighet, kunskap och sanning	63
	<i>Interludium: Om tre olika mysterier</i>	87
3	Att tro på goda grunder – om skäl att hålla något för sant	89
	<i>Interludium: Om schack och förklaringar</i>	103
4	Vad är vetenskap? – om teorier, härledningar och vetenskapens väsen	105
	<i>Interludium: Om nyttan av vetenskap</i>	134
5	Hjärnspöken – om vår fantastiska och lättlurade hjärna	137
	<i>Interludium: Om själen, jaget och medvetandet</i>	161
6	Mycket väsen för ingenting – om filosofiska argument för guds existens	165
	<i>Interludium: Om himlen och paradiset</i>	180
7	En naturlig värld – om naturalism, agnosticizm och ateism	183
	<i>Interludium: Om vidskepelse och hokus pokus</i>	207
8	God utan gud – om godhet, ondska och moral	209
	<i>Interludium: Om brott, straff och ansvar</i>	229
9	New age och förnuftets kris – om varför människor tror på konstiga saker	231
	<i>Interludium: Om det mytiska Shangri-La</i>	262

AKT 2 Vägen mot en ny upplysning

10	När religion spårar ur – om fanatiker, extremister och kristna talibaner	267
	<i>Interludium: Om värdighet och människovärde</i> 295	
11	Kampen om vårt ursprung – om evolution, kreationism och antivetenskap	299
	<i>Interludium: Om läkekonsten och lidandet</i> 315	
12	Idéernas historia – om den sekulära upplysningens rötter	319
	<i>Interludium: Om den fria viljan</i> 348	
13	Sekulära röster i vår tid – om förundran, politik och religionskritik	351
	<i>Interludium: Om teleportering och dödsskräck</i> 375	
14	Upplysning – om friheter, rättigheter och respekt	377
	<i>Interludium: Om tolerans och intolerans</i> 405	
15	Religion och politik i Sverige – om stat och kyrka i vårt skensekulära land	407
	<i>Interludium: Om det normala och onormala</i> 442	
16	Det svenska debattklimatet – om friheten att kritisera religion	445
	<i>Interludium: Om tacksamhet och skuldkänslor</i> 480	
17	Medieflum – om svenska mediers allians med new age	483
	<i>Interludium: Om det onaturliga och övernaturliga</i> 495	
18	Vad ska vi lära våra barn? – om tro, vetenskap och livsåskådning i skolan	497
	Postludium – om döden och meningen med livet	511
	Tack	515
	Lästips	517
	Bildförteckning	525
	Sakregister	527

Förord

JU MER MAN BEAKTAR TILLVARON, desto mer förunderlig framstår den. Ju mer kunskap vi tillägnar oss om dess funktionssätt och generella mönster, desto mer mystisk kan den förefalla. Allt beror på vilken nivå man rör sig i tanken. I samma stund som vi når ny empirisk kunskap som vi inte hade igår öppnar sig ett flertal frågor av filosofisk natur. »När vi blir klara med svaren väller frågorna fram«, som en diktare formulerat det.

Empiri och forskning är inte svaret på allt eller ens på det mesta. Med rena fakta kommer vi ingenstans om vi inte också är förmögna att resonera om fakta och placera in dem i en förståelse av verkligheten med hjälp av det kritiska förnuftet och den rationellt grundade moralfilosofin. Det sker genom ett strukturerat tänkande inriktat på problematisering, en klarhet över vikten av logik och giltighet, över sannolikheter, rimlighetsbedömningar, relevans och fruktbarhet. Vilket av dessa man betonar beror på ämnet. Presentationen av en tolkning av litterär text prövas inte mot logiken, även om framställningen bör vara konsekvent och begriplig, utan genom giltighets- och fruktbarhetskriteriet. Men oavsett intellektuell verksamhet kan vi aldrig fly förnuftet om vi vill leva i en anständig och human värld.

Somliga av forskningens landvinningar kan på grund av

verklighetens komplexitet te sig så ofattbara att de verkar fördunklande. Om dimmorna ska skingras måste vetenskapen sekunderas av och systematiseras genom filosofins metoder.

Christer Sturmark har ägnat stora delar av sin gärning åt att propagera för ett analytiskt förhållningssätt till tillvaron, för det förnuftiga prövandet av förslagen på världens beskaffenhet. Mycket av det som står i denna bok har han och jag stött och blött under ett decennium av återkommande samtal. I somligt har vi varit eniga, i annat oeniga. Samtalet och metoden för prövandet har varit det viktiga, inte samförståndet. Religionskritiken, liksom även förkastandet av världsliga mystifikationer, uppfattar jag inte som Sturmarks egentliga huvudärende. De är en effekt, en ofrånkomlig sådan, av det analytisk-filosofiska förhållningssättet.

Människans frihet, legal såväl som existentiell, härrör ur hennes förnuft. Hennes moraliska bedömningsförmåga vilar där, inte i nycker, impulser eller lydnad. Hennes kreativitet och empati reduceras till instinkter och uppflammande bloss om de inte beledsagas av förnuftets resonerande med impulserna och de kortsiktiga lustarna. Människan blir destruktiv mot både sig själv och andra.

Den analytiska filosofin är oundgänglig för att vi ska kunna genomskåda olika former av sentimental irrationalitet. Men vi behöver även i högsta grad existensfilosofin, den som ger sig in i människans inre och de mellanmänskliga relationerna, som ställer frågor om människans belägenhet. Existensfilosofin hjälper oss emellertid föga om vi släpper det analytiska angreppssättet. De två riktningarna står inte i ett spänningsförhållande, utan kompletterar varandra.

Kollisionen som föreligger, och som denna bok adresserar, är mellan dem som hyllar dunklet och människans oförmåga och litenhet och dem som strävar efter att ur alla relevanta perspektiv stringent, och utan rädsla för svaren, belysa allt som gäckar förståndet.

Lena Andersson

Författarens förord

DEN HÄR BOKEN HAR VUXIT fram under tio år av opinionsarbete för upplysning och förnuft, i en tid när fundamentalism och new age sprider sig både i Sverige och resten av världen. Jag har hunnit fylla femtio år och har nu en son som ska leva i denna värld långt efter mig. Jag önskar att han ska få leva i en fri värld som styrs av förnuftiga och upplysta människor.

Med denna bok vill jag försöka bidra till en sådan utveckling. Jag tror att man måste börja med sig själv och i det lilla. Om varje människa, ung som gammal, bestämmer sig för att försöka se världen med ett öppet sinne och vara en smula mer metodisk och klartänt, så kommer vi en bra bit på väg.

Jag har också en förhoppning om att sådana ideal ska prägla skolundervisningen i Sverige. Idag befinner sig den svenska skolan i kris. Det handlar inte i första hand om »ordningsfrågor«, utan om synen på kunskap. Jag menar att vi behöver mer filosofi och tankeexperiment i skolan, mer livskunskap och existentiell reflektion. Det är först när vi bottenar i oss själva som reflekterande och medvetna människor som vi kan vara med och förändra tillvaron till det bättre också för andra.

Vi behöver också inse att etiska och moraliska ställningstaganden inte alls behöver vara kopplade till någon religion. Vi behöver berätta

för våra barn att ett vetenskapligt synsätt på världen är det mest fascinerande som finns. Vetenskap och förundran går hand i hand.

Boken består av två delar:

Den första utgår från ett *mikroperspektiv*. Jag vill ge dig som läsare verktyg för att tänka klarare och effektivare i vardagen. Jag vill förmedla några nycklar och insikter för att utveckla ett sådant tänkande till dess fulla potential.

Den andra handlar om ett övergripande *makroperspektiv*. Jag vill presentera en filosofisk och politisk vision om en ny upplysningstid, en vision om en fri och sekulär värld där människor slipper begränsas och förtryckas av dogmer eller vidskepelse. Ett öppet samhälle utan rasism och sexism, där mänskliga rättigheter står i centrum.¹

Förhoppningsvis kan boken hjälpa dig att utveckla din reflekterande och analytiska förmåga, för att du därmed ska få verktyg att fatta kloka beslut och dra bättre slutsatser.

Det handlar i grund och botten om konsten att tänka klart. Dels i meningen att tankar och resonemang bör vara klara och tydliga, inte grumliga och diffusa. Men också i meningen att tänka färdigt, att inte slarva sig fram till en dåligt underbyggd slutsats. Min förhoppning är att boken ska ge resultat på detta område när jag har presenterat de kunskapsteoretiska och filosofiska grunderna för ett sådant reflekterande tänkande.

Låt mig ta ett exempel på en uppgift som du som läsare kanske tycker är svår. Det är ett tankeexperiment i form av en gåta:

Du reser på semester till en mycket speciell ö, låt oss kalla den Upplysningens ö. Där finns det två familjer som kallas Sanningssägare

¹ Begreppet »sekulär« kommer ursprungligen från latinets *saecularis* som betyder världslig, i motsats till kyrklig.

Författarens förord

och Lurisar. Sanningssägarna kan inte luras, allt de säger är alltid sant. Lurisarna kan inte tala sanning, allt de säger är alltid falskt. Problemet är att de ser precis likadana ut. Det finns inget sätt att se skillnad på en Sanningssägare och Luris (ungefär som i verkliga livet).

Du träffar tre personer på ön, vi kan kalla dem Anna, Bertil och Cecilia. Du vet att minst en av dem är Sanningssägare och minst en av dem är Luris. De kommer alltså inte alla tre från samma familj. De vill ge dig en fin present, men du får den bara om du kan klura ut vem av dem som har den.

Anna säger: »Bertil har inte presenten.«

Bertil säger: »Jag har inte presenten.«

Cecilia säger: »Jag har presenten.«

Kan du lista ut vem av dem som har presenten?

I den här boken kommer du att lära dig hur man drar logiska slutsatser och tänker vetenskapligt och experimentellt.² När du har läst hela boken, kommer du nog att ha listat ut svaret på den här gåtan själv.³

Jag kallar min bok *Upplysning i det 21:a århundradet*, därför att jag hoppas att den ska vara ett optimistiskt manifest för en ny upplysningstid. Bokens undertitel är *Tro och vetande 3.0*, trots att jag egentligen anser att tro och vetande är olika varianter av samma sak.⁴ Jag använder ändå detta uttryck eftersom begreppen är så vanligt förekommande i det offentliga samtalet och för att boken delvis bygger vidare på min förra bok *Tro och vetande 2.0*.⁵

2 Jag koncentrerar mig på naturvetenskapen och dess metoder. När jag talar om vetenskap menar jag alltså först och främst naturvetenskap.

3 Om du redan nu är nyfiken, kan du finna svaret på min webbsida www.sturmark.se/sant.

4 Om du tycker att det låter konstigt, håll ut! Påståendet får sin förklaring senare i boken.

5 *Tro och vetande 2.0* utkom på Nya Doxa 2006.

Den titeln är i sin tur inspirerad av Ingemar Hedenius (1908–1982) som var professor i filosofi i Uppsala och en färgstark kulturdebattör i mitten av 1900-talet. År 1949 gav han ut sin legendariska *Tro och vetande*, och initierade därmed en helt ny idédebatt i Sverige.⁶ Boken blev en kraftfull uppgörelse med religionen och kyrkans makt i efterkrigstidens svenska folkhem. Hedenius förkastade kristendomen som intellektuellt ohållbar, kyrkan som en maktapparat utan mandat och teologin (läran om gud och de heliga skrifterna) som en bluffvetenskap.

Jag har ingen ambition att försöka mäta mig med Hedenius, men den idédebatt han startade på 1950-talet behövs nu mer än någonsin. Debatten handlar idag inte bara om kristendomen, utan lika mycket om de andra stora världsreligionerna, liksom om new age, vidskepelse och pseudovetenskap.

Jag vill fortsätta diskussionen om religion, vetenskap, sekularisering och upplysning i dialog med dagens nyfikna läsare, som kanske inte är bekanta med Hedenius och den idédebatt han deltog i. Min förhoppning är att jag lyckas resonera om dessa frågor på ett lite annorlunda sätt.

Mycket har hänt sedan min förra bok i detta ämne kom ut. Jag har om möjligt blivit ännu starkare övertygad om vikten av en ny upplysning och en sekulär värdegrund. Under dessa år har jag också fått många nya vänner, sekulära likaväl som religiösa, rabbiner, imamer och katolska jesuiter, naturvetare och filosofer.

⁶ Ingemar Hedenius var en förgrundsgestalt inom den svenska livsåskådningsdebatten. *Tro och vetande* (Albert Bonniers förlag 1949) var min första inspirationskälla till denna bok. Som filosofiprofessor gjorde han sig känd för sin hårda kritik av kristendomen och samtidens biskopar inom den svenska kyrkan. *Tro och vetande* utkom i nyutgåva (Fri Tanke 2009), med förord av Lena Andersson.

Mina tankar har berikats enormt av alla dessa vänner och bekanta. Säkert har mina uppfattningar också nyanserats i en del fall, och förstärkts i andra.

Jag har också fått erfara att det inte alltid är så uppskattat att stå upp för en kontroversiell åsikt. I Sverige är det ofta konsensus och »mainstream« som gäller. Men jag tror att man bör stå för sin mening, även om den inte är populär men »kanske ämnad att präglade en kommande tid.«⁷

Jag har här försökt utveckla och fördjupa grundtemat i *Tro och vetande 2.0* och ännu tydligare argumentera för behovet av en ny global upplysning. Jag följer också upp den intensiva debatt om dessa frågor som har pågått i Sverige de senaste tio åren.

Jag kritiserar också en hel del ståndpunkter, åsikter och värderingar, något som säkert kommer att väcka reaktioner och debatt. Jag är dock medveten om att det är mycket lättare att hitta brister och inkonsekvenser i andras ståndpunkter än i sina egna. Därför tar jag mycket gärna emot synpunkter och kritik, via min webbsida www.sturmark.se.

Jag är också medveten om att somliga kommer att uppfatta min framställning som en oförsonlig religionskritik. Därför vill jag understryka att detta inte är min avsikt. Jag har den största respekt för människors personliga tro. Jag är mycket medveten om att religion kan spela en central roll i en människas liv, inte minst i stunder av sorg och förtvivlan.

Personligen tror jag inte på ett liv efter döden, men jag vet att många religiösa människor har en sådan tro. Jag har respekt för denna tro: Jag kan inte erbjuda någon ersättning för en sådan tro.

⁷ Formuleringen är hämtad från den liberala riksdagsledamoten och kvinno­rättskämpen Elisabeth Tamm (1880–1958): »Det måste finnas kvinnor, modiga och behjärtade nog att våga stå för en mening även om den inte är populär, men som kanske är ämnad att präglade en kommande tid.«

Förhoppningsvis kan jag istället erbjuda ett fokus på detta liv, men jag kan inte bidra med en förtröstan om ett liv efter detta.

Slutligen vill jag uppmana dig att läsa min bok med kritiska ögon. Hela upplysningsprojektet handlar om att närma sig påståenden och värderingar med kritisk blick.

Bli inte avskräckt av att boken delvis handlar om filosofi. Många tror att filosofi är svårt, men jag menar att det är en missuppfattning. Är det svårt att spela piano? Det beror på om man spelar Bach eller Blinka lilla stjärna. Det gäller också filosofi. Till och med små barn brukar vara roade av filosofi. Jag pratar ofta om filosofiska och existentiella frågor med min femårige son. Det fungerar i alla åldrar. Det handlar bara om hur man närmar sig frågorna, och vilken sorts filosofi man talar om.

Mellan alla kapitel finns ett interludium (mellanspel) om något ämne. Dessa interludier är lite friare till formen, ibland mer personliga, och kan ställa frågor utan att ge några svar. Till boken hör också en dialog i Sokrates anda, ett samtal mellan Eva och Adam.⁸ Samtalet handlar om kunskap, sanning och de stora existentiella frågorna och speglar en del av resonemangen i boken. Dialogen finns på min webbsida och kan läsas helt fristående från denna bok.⁹

De fotnoter som innehåller långa webblänkar är försedda med

8 Den grekiske filosofen Sokrates (469–399 f.v.t.) utvecklade den sokratiske metoden, som han kallade *maientik* (grekiska för »förlossningskonst«), som ett sätt att genom filosofiska samtal få samtalspartnern att reflektera och själv tänka efter för att finna lösningar på filosofiska problem och nå fram till kunskap. Sokrates anspelar på sin mor som var barnmorska, och menar att han hjälper andra att förlösa sin egen kunskap. Sokrates dömdes till döden av Athens folkförsamling och avrättades efter att ha anklagats för att förleda ungdomen och häda de grekiska gudarna.

9 Dialogen kan läsas på min webbsida www.sturmark.se/adam-och-eva.